

позиции современной этнологии объясняющей закономерности и механизм сохранения традиционной культуры компактной общины, имеющей опыт миграции и обитания в инонациональной среде.

Источники и литература

1. Бромлей Ю.В. Современные проблемы этнографии. – М., 1981.
2. Смирнов Ю.И. Славянские эпические традиции. – М., 1974.
3. Мазурова А., Радзиховский Л. Стеб отстранения // Знание – сила. – 1991. – № 3.
4. Рожанский Ф.И. Сленг хиппи (материалы к словарю). – СПб; Париж, 1992.
5. Пригаріна Т.В. Традиційна календарна обрядовість слов'янського населення Південної Бессарабії та її трансформація протягом 20–70-х рр. XX ст.: Автореф. дис... канд. істор. наук. – Одеса, 1999.
6. Маркова Л.В. Болгары Советского Союза: тенденции этнического развития // Расы и народы. – 1989. – №14.

Summary

The article is devoted to the attempt of search of the regularities of being of the traditions in time and the ways of movement of the culture in the ethnic purity rural commune living in the contrast national environment. The notions about ethno-cultural processes accepted in scientific school of J.V. Bromlej are subjected to criticism in it on the basis of empirical facts.

О. П. Хаєцький

ФОРМУВАННЯ УЗБЕЦЬКОЇ ЕТНІЧНОЇ ГРУПИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (XX – ПОЧ. XXI СТОЛІТТЯ)

Необхідність подальшого удосконалення міжетнічних стосунків в незалежній Українській державі актуалізує проблему вивчення різних аспектів розвитку національних діаспор, в тому числі нечисленних, яким дослідники ще не приділили належної уваги. В повній мірі зазначена прогалина простежується у вивченні національних меншин – представників народів Центральної Азії, в тому числі узбеків. Вони з'явилися на території України вже в новітні часи і сьогодні, разом з українцями та іншими народами, є активними учасниками складних процесів розбудови молодої незалежної держави.

Історіографія розвитку узбецької діаспори в Україні знаходиться на початковій стадії розробки і складається лише з кількох публікацій. У 2005 році Радою національних товариств Миколаївської області видано збірку «Миколаївщина багатонаціональна: з історії етнічних спільнот регіону», в якій розміщена стаття про узбецьку діаспору в області [1, с.291-296]. Матеріали про окремих представників узбецької етнічної групи на Півдні України містяться в нарисах з історії окремих організацій та закладів [2, с.70], а також в періодиці [3]. У виступах учасників Міжнародної конференції «Україна-Узбекистан: паралелі історичного шляху та магістралі співробітництва в XXI столітті», що відбулася 1 лютого 2007 року в Києві, обґрунтовано наголошувалось на необхідності активізації зусиль науковців у дослідженні українсько-узбецьких історичних зв'язків та проблем узбецької діаспори в Україні [4].

У даній статті автор ставить за мету дослідити етапи та особливості формування та культурного розвитку узбецької етнічної групи в новітні часи на матеріалах Півдня України.

Дослідники етнодемографічних процесів в Україні відносять узбеків до дисперсних мікроменшин. За культурною дистанцією щодо титульної нації, українців, узбецька спільнота належить до групи з віддаленою дистанцією (поряд з казахами, таджиками, киргизами, туркменами та іншими народами Центральної Азії, які раніше мешкали в СРСР). Незважаючи на велику культурну дистанцію між ними та українцями, вони мають багато спільних соціокультурних цінностей та норм, які сформувались в умовах єдиного способу життя у колишньому Радянському Союзі [5, с.284].

Підґрунтям формування узбецької етнічної групи в Україні стали давні історичні зв'язки між населенням України та Узбекистану, які значно активізувались після приєднання значної частини Центральної Азії до Російської імперії в другій половині XIX ст. та утворення Туркестанського генерал-губернаторства. Відтоді господарчі та людські ресурси українських земель активно використовувались царською владою для якомога скорішого освоєння знов придбаних східних територій та їх перетворення в колоніальні провінції Російської імперії.

У колонізації Туркестанського краю поряд з росіянами брали участь також українці. Їх перші компактні поселення з'явилися там наприкінці XIX ст. Переселення селян з українських губерній на схід посилювалось під час столипінської аграрної реформи. Всього до російської частини Центральної Азії на початку XX ст. в пошуках вільних земель переселилося понад 100 тис. українців [6, с.260, 261, 267, 273]. Українські переселенці жили переважно ізольовано, в основній своїй масі не бачили потреби вивчати мову і культуру місцевого населення і самі все більше русифікувались. Зазначене вище сприяло формуванню настороженого і навіть ворожого відношення корінного населення до колоністів, особливо заможних, які користувались певними наданими владою пільгами.

Однак, попри всі складності міжнаціональних взаємин, українські переселенці сприяли прогресивним змінам у господарстві краю. Застосування ними досконаліших знарядь праці,

впровадження нових сільськогосподарських культур підвищувало продуктивність праці в землеробстві, спричинило появу нових галузей господарства та прискорило перехід кочового та напівкочового населення до осілости. В свою чергу, переселенці переймали у місцевого населення перевірені часом навички праці та побуту, які виявлялися більш продуктивними в даних кліматичних умовах.

Початок безпосереднього ознайомлення узбеків з Україною на її теренах пов'язаний з буремними подіями початку XX століття, зокрема з Першою світовою війною. Одною з найгостріших проблем, що постала перед урядом Російської імперії під час війни, було забезпечення промисловості, транспорту та сільського господарства робочою силою. Мобілізованих в армію кваліфікованих робітників заміняли менш кваліфікованими чи такими, що зовсім не мали кваліфікації. До виконання оборонних та інших робіт залучали евакуйованих та біженців з прифронтових районів, завербованих робітників з країн Азії, а також військовополонених.

Саме в цей скрутний час в європейській частині країни, в тому числі й Україні, з'явилися чорнороби з Російського Туркестану. Представники місцевих народів цього регіону ніколи не залучалися до служби в російській армії. Однак, в пошуках додаткових людських ресурсів, царський уряд вирішив використовувати їхню працю на тилових роботах. Звідси пішло і скорочене найменування цих робітників - "тиловики" [7, с.104].

25 червня 1916 року цар підписав указ, за яким «іногородницьке населення» Центральної Азії, Сибіру і Кавказу примусово залучалося «для робіт по улаштуванню оборонних споруд та військових сполучень в районі діючої армії, а рівно для усяких інших необхідних для державної оборони робіт». За цим указом Туркестанський край повинен був дати 250 тис. робітників – чоловіків віком від 19 до 43 років.

Порядок проведення набору тилових робітників супроводжувався грубими порушеннями елементарних громадянських прав корінного населення. Основний тягар цієї нової повинності був перекладений на сільську і міську бідноту, яка і без того найбільш потерпала від погіршення економічного становища в регіоні під час війни. Все це стало приводом для антиколоніального повстання 1916 р., яке охопило значну частину Туркестану. Воно тривало кілька місяців і було придушене лише завдяки жорстоким каральним заходам. Було заарештовано понад 3 тис. чоловік, з них 347 були засуджені до смертної кари (страчено 51 чоловік) [7, с.105].

Однак, не зважаючи на спротив місцевого населення, колоніальна влада намагалася послідовно виконувати положення указу про мобілізацію тилових робітників. Значна їх частина була відправлена в Україну і працювала переважно чорноробами. Дуже важким для більшості туркестанців виявився процес адаптації до незвичного клімату та умов праці. Давалося взнаки незнання мови місцевого населення, його традицій.

Працювали "тиловики" і на Півдні України, в тому числі на Миколаївщині. Документально підтверджено перебування в Миколаєві 52-х узбеків з Самарканду, які працювали в місті з кінця 1916 року протягом кількох місяців. Після Лютневої революції 1917 року вони почали добиватися повернення додому. Однак довгий час їхні клопотання були безуспішними. Врешті-решт скарга самаркандців дійшла аж до Петрограду і була розглянута Відділом Праці Виконавчого Комітету Ради робітничих і солдатських депутатів. 9 червня 1917 року цей орган надіслав припис на адресу Ради робітничих та військових депутатів Миколаєва з проханням вжити всіх можливих заходів для повернення узбеків-самаркандців на батьківщину. Розпорядження вищого начальства було прийнято до виконання [8, с.90-91].

Не всім "тиловикам" пощастило повернутися додому. Частина з них померли від хвороб, стали жертвами нещасних випадків та злочинів. Про справді детективну історію, пов'язану з тиловими робітниками, розповідалось в "Николаевской газете" за 10 січня 1917 року. Журналіст повідомляв, що поблизу хутору Водопій (під Миколаєвом) в глибокому яру був знайдений труп невідомого, якого ідентифікували як сарта. Цим етнонімом на початку XX ст. називали осіле землеробське населення Туркестану, суміш таджиків та узбеків. Небіжчик, чоловік молодий, міцної статури, за попередніми висновками слідчих, був задушений власним поясом після запеклої боротьби з нападниками. При ньому була знайдена записна книжка та робочий номер, які свідчили, що сарт працював як військовозобов'язаний, тобто був "тиловиком". "Мабуть, - пише автор, - злочин скоєний на ґрунті помсти, оскільки зухвала поведінка сартів останнім часом слугувала причиною багатьох непорозумінь" [9]. Такий категоричний висновок відносно причин вбивства "іногородця", оприлюднений в газеті ще до завершення розслідування по цій справі, свідчить про вельми упереджене ставлення певної частини місцевого населення до туркестанців і характеризує умови їхнього перебування на чужині.

За радянських часів міграційні процеси в країні контролювалися владою і підпорядковувалися інтересам побудови «нового, вільного від експлуатації людини людиною суспільства». Широко практикувалися трудові мобілізації з переміщенням великої кількості людей на значні відстані. Проведення колективізації в Узбекистані, як і в інших радянських республіках, супроводжувалося розкуркуленням. Лише в 1930 році на території республіки було ліквідовано 2648 так званих куркульсько-байських господарств. Значна кількість розкуркулених осіб були виселені за межі Узбекистану, головним чином, до Сибіру та України [7, с.125].

У 1939 році делегація робітників сільського господарства Ферганської області прибула в Україну з метою вивчення передового досвіду колгоспів та МТС Миколаївщини та Херсонщини. Вони побували також на заводах Херсона. Культурна програма для узбецьких дехкан включала відвідання заповідника Асканія-Нова, місцевих театрів.

Селяни колгоспу ім. Сталіна Баштанського району Миколаївської області викликали на соціалістичне змагання колгосп ім. Ворошилова Уйчинського району Ферганської області. Виклик був прийнятий головою цього господарства Абдувалі Муміновим, який перебував на Миколаївщині в складі делегації [10, с.200-201].

Контакти між працівниками сільського господарства Миколаївщини та Узбекистану не поривались і в післявоєнні роки. Це було пов'язано із спробами радянського керівництва перетворити Південь України в район вирощування бавовника. Для здійснення планів столичних чиновників на допомогу місцевим трударям залучали бавовнярів Узбекистану, якому в Радянському Союзі була відведена роль основної бази вирощування «білого золота». Однак їх щира допомога з об'єктивних причин не дала очікуваних результатів. Несприятливі для бавовнику кліматичні умови України не дозволяли отримувати сталі врожаї. Все більш очевидною виявлялася недоцільність розвитку цієї галузі в республіці й в середині 1950-х років її було ліквідовано.

Попри всі зигзаги політики радянської влади в національному й економічному питаннях ініційовані владою контакти та зв'язки віддалилися тисячами кілометрів республік і народів об'єктивно сприяли їх взаємному ознайомленню й встановленню співробітництва між ними, налагодженню людських взаємин, укладанню мішаних міжетнічних шлюбів.

У повоєнний період певна кількість узбеків оселились на Півдні України після проходження військової служби в цьому регіоні. Інші залишились тут після закінчення місцевих вузів [11, с.630].

Після Ташкентського землетрусу 1966 року надавалась державна допомога постраждалим республіці. В інших республіках, в тому числі в Україні, будувалось житло для постраждалих, приймалась для тимчасового чи постійного розселення сім'ї з далекого Узбекистану. Наприклад, на околиці Миколаєва було побудоване невелике селище для потенційних переселенців. Однак прибули з Узбекистану надовго тут не затримались і при першій можливості повернулись на Батьківщину. Залишився лише гучний мікротопонім «Ташкент», який і зараз використовується місцевими жителями [12, с.24-25].

Одну з яскравих сторінок українсько-узбецьких взаємин, що вплинула на кількісне зростання узбецької діаспори на Півдні України, становлять освітянські зв'язки. З другої половини 60-х років за рознарядкою міністерства освіти СРСР в педвузах України розпочалася підготовка вчителів російської мови та літератури для Узбецької РСР [13, с.16-19]. Наприклад, лише в Миколаївському державному педагогічному інституті в 1966-91 рр. було підготовлено більше 300 кваліфікованих вчителів для Узбекистану. За п'ять років навчання студенти не тільки набували професійних навичок, а й пізнавали український народ, його мову, культуру, традиції, і, в свою чергу, знайомили українських студентів та викладачів з культурою й традиціями свого народу [14].

З розпадом СРСР та утворенням незалежних держав узбецькі відділення в українських педвузах припинили своє існування. Однак окремі їх випускники, що уклали шлюб з місцевими хлопцями та дівчатами, залишились на Півдні України. Наприклад, уродженець Узбекистану Курамбай Абдуллаєв після закінчення в 1971 році філологічного факультету Миколаївського педінституту залишився на Миколаївщині, довгий час працював у Вознесенському міському відділі народної освіти, а потім – директором школи у м. Вознесенську. Випускники цього ж інституту Ахат Абдурахманов та Гаппар Ергашев зараз проживають з сім'ями в сільській місцевості Миколаївщини і займаються фермерством. Колишня студентка педінституту Гульнара Саттарова – державний службовець, працює в Миколаївському обласному центрі зайнятості [2, с.70]. Вже виросли їхні діти, з'явилися онуки. Вони підтримують зв'язки з Узбекистаном, зберігають у своїх родинних національні традиції.

Наростання з середини 80-х років кризових явищ у суспільстві, розпад СРСР, поява так званих «гарячих точок» спричинили активізацію міграційних процесів на пострадянському просторі. В останнє десятиріччя багато узбеків прибули в Україну в пошуках кращих умов життя. Вони намагались легалізувати своє положення, влаштуватися на роботу та отримати українське громадянство.

За даними Всеукраїнського перепису 2001 року узбеки становили менше 0,1% від загального складу населення України. Наприклад, в Миколаївській області проживав 301 представник цього етносу. За мовною ознакою вони поділялися таким чином: мову своєї національності вважали рідною 91 чоловік (30,2%), українську - 38 (12,6%), російську - 172 (57,1%). Достатньо високий відсоток російськомовних узбеків на Миколаївщині був пов'язаний з наслідками політики радянської влади в мовному питанні та реальним положенням в СРСР, та й багатьох пострадянських державах, російської мови як мови міжнародного спілкування. Давалося взяти тривале перебування представників діаспори в російськомовному оточенні.

Сучасна узбецька діаспора на Півдні України – строката за своїм соціальним положенням та професіями. Серед її представників – фермери, службовці, підприємці, викладачі, представники інших професій [15, с.219].

На хвилі піднесення національно-культурного життя етнічних груп в останнє десятиріччя були зроблені спроби консолідувати й зусилля узбецької діаспори на Півдні України по збереженню своєї культури та традицій. Наприклад, 27 квітня 1996 року відбулися установчі збори товариства «Узбекистан» в Миколаєві. Був затверджений його приблизний Статут, обрано правління та його голова – професор Н.М.Юлдашев, на той час завідувач кафедри Миколаївської філії Київського інституту культури. Метою товариства, як було визначено в Статуті, проголошувалось сприяння розвитку та популяризації на Півдні України узбецької культури, зміцнення зв'язків з Узбекистаном, що послабили останнім часом, надання посильної допомоги нужденним, ветеранам та старим. Після

цього було проведено кілька заходів, пов'язаних з участю членів товариства «Узбекистан» у проведенні обласних фестивалів національних культур, вшануванні ветеранів війни та праці, організації виставок про культуру узбеків Миколаївщині в краєзнавчому музеї.

Отже, узбецька етнічна спільнота сформувалась на Півдні України вже в новітні часи. Більшість її представників індивідуально мігрували в Україну зі своєї етнічної території і проживають здебільшого дисперсно (розсіяно), що, враховуючи її нечисленність та віддалену культурну дистанцію щодо титульної нації, створює значні труднощі для об'єднання зусиль цієї етнічної групи у збереженні її національно-культурної ідентичності. Для успішного подолання цих труднощів потрібна, на наш погляд, активізація зусиль представників даної мікроменшини при підтримці відповідних державних структур України та Узбекистану.

Джерела та література

1. Хаєцький О.П. Узбеки на Миколаївщині // Миколаївщина багатонаціональна: з історії етнічних спільнот регіону. – Миколаїв, 2005.
2. Миколаївський державний університет. Історичний нарис (1913–2003). – К., 2003.
3. С юбилеем, профессор–интернационалист! // Южная правда. – 2001. – 24 февраля.
4. Програма наукової конференції «Україна – Узбекистан: паралелі історичного шляху та магістралі співробітництва в ХХІ столітті». – К., 2007.
5. Багмет М.О., Ляпіна Л.А. Етнічна мозаїка суверенної України: спектри, ознаки, риси // Українська державність: проблеми історії, права, економіки, мовознавства, філософії, політології та культури. Збірник наукових праць. – Миколаїв, 2001. – Т.1.
6. Трошинський В.П., Шевченко А.А. Українці в світі. – К., 1999.
7. Історія Узбекистана. – Ташкент, 2004.
8. Хаєцький О.П. Туркестанські «тиловики» в Україні та на Миколаївщині в роки Першої світової війни // VI Миколаївська обласна краєзнавча конференція «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження». – Миколаїв, 2006.
9. Николаевская газета. – 1917. – 10 января.
10. Письмо в газету «Южная правда» председателя колхоза им. К.Е.Ворошилова Уйчинского района Ферганской области Абдували Муминова 6 марта 1939 года // Социалистическое строительство на Николаевщине (1921–1941): Документы и материалы. – Одесса, 1984.
11. Хаєцький О.П. Національні меншини Миколаївщини // Миколаївщина: літопис історичних подій. – Миколаїв, 2002.
12. Заиров Ш.Ш. Сотрудничество Украины и Узбекистана в условиях совершенствования социализма (1966–1970 гг.): Автореф. дис. канд. ист. наук. – К., 1986.
13. Заиров Ш.Ш. Сотрудничество Украины и Узбекистана в области народного образования // Радянська школа. – 1982. – №11.
14. Газеева Т., Мирошниченко Е. Рахмат, Украина! // Южная правда. – 1982. – 1 мая.
15. Хаєцький О.П. Зв'язки Півдня України з Середньою Азією: уроки історії та сучасності // Історія Півдня України від найдавніших часів до сучасності. Збірник наукових праць. – Миколаїв, 1999. – Ч.ІІ.

Summary

The historical preconditions, the main stages and peculiarities of the present foundation of uzbek ethnic group in South Ukraine have been investigated in the article. Separate aspects of the development national-cultural life development of uzbek national minority in Ukraine have been analysed.

Л. Є. Чернова

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Мета статі розглянути теоретичні та практичні підходи та критерії регіонального розподілу країни та можливості комплексного їх врахування при розробці етнонаціональної політики в регіонах.

З тезою, що адміністративно-територіальний розподіл України потребує реформування, погоджуються всі науковці, політики та фахівці різних галузей. Проект реформи, підготовлений під керівництвом віце-прем'єра О.Безсмертного, на наш погляд, зазнав фіаско тому, що не дуже враховувались регіональні особливості, керувалися перш за все механістичними (кількісними) міркуваннями. Але постає питання, які особливості треба закласти в територіальні розподіли, щоб були враховані всі необхідні фактори: геокліматичні, етномовні, культурно-психологічні, економічні, демографічні, поселенські, релігійні тощо? Релігійний та мовний чинник, який політики або ігнорують, або використовують для нагнітання пристрастей та розкіль населення держави.

Знову «примари минулого тяжіють вічним кошмаром над свідомістю живих». Страхі, детерміновані болісними подіями минулого та історичною пам'яттю, заважають прийняттю поміркованих зважених обґрунтованих рішень у галузі міжетнічних міжконфесійних відносин,